

Originalan naučni rad

УДК 338.1244:663.2(497.1)"1918/1941"

DOI 10.7251/SVR2224021S

JUGOSLOVENSKA TRGOVINSKA VINSKA KRIZA (1918-1941)

Svetozar Savić¹

Saša Čekrlija²

Zlatibor Milić³

Apstrakt: Period između dva svjetska rata (1918-1929) u novoformiranoj Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca donio je u proizvodnji i trgovini vinom mnogo nedoumica, jednu permanentnu vinsku krizu koja je trajala dugo i generalni pristup zanavljanju vinograda američkim podlogama. Novo stanje prouzrokovalo je izmjenu trgovinskih odosa, njihova ponovna obnova tekla je jako sporo i teško. Borba za nova tržišta vina bila je intenzivna.

Kasnije u Kraljevini Jugoslaviji (1929-1941) cijene jugoslovenskih vina nijesu bile konkurentne inostranim, a trgovinski odnosi sa inostranstvom nijesu bili dovoljno uređeni. Intervencije i apeli proizvođača i trgovačkih kuća iz vinorodnih krajeva (Dalmacija, Hercegovina, Slavonija, Banat) bili su permanentni. Nekolike konferencije održane u Beogradu, Splitu, Ptujima imale su za cilj donošenje rezolucija u kojim su zahtijevane zakonske olakšice za promet i izvoz vina.

Ključne riječi: *vinska kriza, vino, trošarina, izvoz-uvoz*

UVOD

Kad je u pitanju proizvodnja i prodaja vina, međuratni period (1918-1941) u KSHS i Kraljevini Jugoslaviji obilježila je gotovo permanentna vinska kriza. Prema procjenama (1920) kraljevina je na godišnjem nivou proizvodila oko 3-4 miliona hektolitara vina. Visoke cijene vina smanjile su potrošnju na domaćem tržištu, pa je za izvoz preostajalo oko 1,5-2 miliona hektolitara vina (Arhiv Jugoslavije, 1920: 202/628).

Kako su podrumi nekoliko godina nakon Prvog svjetskog rata bili puni starijih vina, a nove berbe bile izdašne, jednog trenutka (1921) spremnog

1 Fakultet za internacionalni menadžment u turizmu i hotelijerstvu.

2 Nezavisni univerzitet Banja Luka.

3 Fakultet za internacionalni menadžment u turizmu i hotelijerstvu.

vina za izvoz moglo je biti aproksimativno dva miliona hektolitara. Najviše zbog zaštitnih carina iz tadašnje kraljevine (1923) izvožen je jedan neznatan dio vina (30 000 hl), a ostatak je konzumiran u zemlji (Godišnjak Kraljevina SHS, 1926: 177).

Počeci uključivanja KSHS u izvozne vinske tokove bili su jako teški. Predratna tržišta (Čehoslovačka, Švajcarska, Njemačka, Beč, Trst) bila su izgubljena. Takođe, italijanskom okupacijom Rijeke, sjeverne Dalmacije i ostrva, i rekviriranjem trgovačkih parobroda prestao je svaki saobraćaj između okupiranih i neokupiranih djelova Dalmacije. U tom smisli najveći proizvođači vina u KSHS, zahtijevali su da se zabrani uvoz stranih vina, likera i rakije, da bi omogućili što veću potrošnju vina na domaćem tržištu (AJ, 1920: 65/202-5). Nesređene saobraćajne prilike, visoke izvozne carine na vino, ali i postepeni pad tadašnje valute bili su glavni razlozi za takvo stanje⁴. Takođe, početkom 1919. godine veliki broj lica počeo se baviti trgovinom i uvozom pića iz inostranstva. Usljed nedostatka artikala (postojalo je žed stanovništa za svim i svačim) prvi značajni poslovi otvarivani su u trgovini.

Kad je u pitanju rakija, potražnja je postojala dijelom u Bosni i Lici, a već su postojale i konkurentne rakije iz Srbije i Crne Gore, na koju nije plaćana pecarina (AJ, 1920: 65/202-2). Proizvodnja i potrošnja bili su najveći u Srbiji i Crnoj Gori, gdje nijesu plaćane nikakve dažbine. Usljed takvih okolnosti švercovana je velika količina rakije iz Srbije i Crne Gore (Ministarstvo trgovine i industrije Jugoslavije, 1922: 38-40). Takođe, tadašnji uvoz monopolisanih artikala: duvan, duvanske prerađevine, so, petroleum, žižice, cigar papir i alkohol tekao je preko Srbije, uz monopolsku taksu i pod kontrolom Uprave državnih monopola (Službene novine Kraljevine SHS, 1919: 2). Veliki broj lica koji su se bavili trgovinom, a koji nijesu bili profesionalno involvirani u trgovinu, niti su imali svoje radnje na koje su plaćali porez na prihod od kapitala uloženog u radnju, stvarao je probleme na granici Srbije i Crne Gore. Njihovom aktivnošću razvijala se trgovina koja je išla na štetu registrovanih trgovaca. Zato je Ministarstvo finansija (1919) objavilo Raspis po kojem se svi uvoznici koji se ne budu mogli legitimisati kao trgovci i platioci poreza na radnje, naplaćuju uz carinu još 2% deklarativne vrednosti uvozne robe (Ibid). Ubrzo je na predlog Ministarstva finansija, a na osnovu Privremenog zakona o budžetu državnih rashoda i prihoda (1920/1921) u Srbiji i Crnoj Gori ukinut monopol na alkohol, i ujedno

⁴ U posleratnom periodu (1918-1921) u KSHS bilo je u saobraćaju više valuta (kruna, dinar, perper, lev). Dominirala je austro-ugarska kruna i ona je nekoliko godine imala permanentan pad vrijednosti, do konačne unifikacije valute krajem 1921. godine. (Prim. aut.)

zabranjeno pečenje rakije iz skrobnih materija i melase. Proizvodnja ovakvog alkohola dozvoljena je samo u industriji koja plaća trošarinu prilikom puštanja tih proizvoda u slobodan promet (Službene novine Kraljevine SHS, 1920: 67).

VINSKA KRIZA

Kriza je započela otežanim izvozom vina iz tipičnih vinogradarskih područja (Dalmacija, Vojvodina, djelovi Slovenije). Jedan broj trgovaca vinom imao je ugovore o izvozu i prodaji vina još prije raspada Austro-Ugarske monarhije, i zahtijevao je (1919) odobrenje od Ministarstva trgovine i industrije za izvoz vina (AJ, 1920: 65/625-628-202). Trgovci vinom zahtijevali su: slobodan izvoz preko demarkacione linije⁵, a da se ovdašnje vojne i građanske vlasti opunomoće da mogu samostalno izdavati izvozne dozvole (AJ, 1920: 65/625-628-202).

Ujedno Ljutomerski (Slovenija) vinogradarski savez poljoprivrednih proizvođača, u telegramu od 2. oktobra 1920. godine, obraćaju se Ministarstvu trgovine i industrije u Beogradu, tražeći smanjenje carina za uvoz raznih poljoprivrednih potrepština kao i izvoz vina, jer je sadašnje *stanje poljoprivrednih proizvođača jako loše* (AJ, 1920: 65/625-628-202). U vršačkom vinogradarskom području u Banatu, trgovci su se odmah organizovali i imale na raspologanju rezervoar-vagone koji u ratu nijesu bili uništeni i mogli su da transportuju vino prema Beču.

Zbog punih magacina vina, koje nije moglo biti izvezeno, neke vinogradarske zadruge: Belocrkvensko poljoprivredno udruženje, Trgovačka i obrtnička komora u Splitu, Hrvatsko-Slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku, bile su pred finansijskom katastrofom i zahtijevale sniženje carina i tarife na željeznicama i brodovima (AJ, 1920: 65/202, 628).

Cijena za izvoz jednog hektolitara vina iznosila je 1 500 kruna ili 15 kruna po jednom litru. Izvozne carine iznosile su 100 dinara na 100 kilograma vina, i bile su destimulativne za proizvođače i reducirale rast izvoza. Visoke carine omogućivale su preotimanje stranih tržišta od strane konkurentnih italijanskih i mađarskih jeftinijih vina (Službene novine Kraljevine SHS, 1920: 3).

Dodatno, državna trošarina (1920), pored ostalih poljoprivrednih artikala, naplaćivana je i na fina vina 300 dinara (Ibid, 67). Ujedno je

⁵ Demarkaciona linija (ili predložena granica) je postojala između Rumunije i KSHS (1919). Kasnije su napravljene određene izmjene (*Prim. aut.*)

zbog neprodatog vina preračunavana i trošarina na rakiju⁶. U tom periodu, zbog iste cjenovne vrijednosti alkohola u vinu i rakiji, nije bilo racionalno proizvoditi rakiju. Jedino je bilo rentabilno peći pokvarena vina, koja su na okusu i mirisu izgubila svoju vrijednost. Na drugoj strani ako bi trošarina na rakiju od bolesnih vina bila snižena, postojala je opasnost od strane špekulanata koji bi svoja vina namjerno kvarili da bi mogli jeftinije da ga peku. Zato je jedino rješenje bilo – sniženje trošarine – i da ono vrijedi samo u područjima ili mjestima gdje bi bila potvrđena opšta pokvarenost vina (AJ, 65/202-3).

Kao konkurent pivarska industrija je, takođe, otežavala izvoz vina. Ona je prilikom sklapanja ugovora o izvozu imala prvenstvo. Predstavnici vinogradarske i vinarske struke argumentovali su da od vinogradarsko-vinarske proizvodnje žive čitave pokrajine i oblasti (Ibid). Jedna od tadašnjih uglednijih kompanija za izvoz vina „Hrvatska skladišnja vinara d.d. za promet i izvoz domaćih proizvoda“, koja je 1917. 60% svojih zaliha izvozila u Austriju, Njemačku i Češku, godine 1918. svela je taj izvoz na 33%, a 1919. na 12%. Godine 1920. izvezeno je svega 3% njihovih zaliha, a 1921 godine nijedan vagon (Ibid).

Tadašnji banatski proizvođači su se fokusirali između ostalih i na austrijsko tržište *Austrijancima je potrebno slatko vino, zato rado kupuju naša vina* i gubitak takvog tržišta i izvoza ostavilo bi bez posla do 100 000 radnika (AJ, 1920: 65/202, 628-2). Dodatno, naredbom br. 4858 (1920), ministar trgovine odredio je izvoznu carinu od 100 din. na 1 hl vina (Ibid).

A propos carine, protivargumenti banatskih proizvođača bili su ozbiljni, pa je i reakcija Ministarstva finansija (4. jun 1920), bila sniženje carina na vino čak na pet dinara po hektolitru (Službene novine Kraljevine SHS, 1920: 3).

Ipak, ove zakonske pogodnosti, nijesu dovele do željenog rezultata. Vinska kriza i dalje je trajala, a borba za unapređenje izvoza vina je nastavljena. Naime, prema Privremenom zakonu o državnoj trošarini, taksama i pristojbama, trošarina na vino u rifuzu, vinski mošt i vinski kljuk, iznosila je 35 dinara ili 140 kruna po hektolitru, a ako se ova vina prodavana u bocama od 0,7 litara naplaćivano je od svake boce 0,5 dinara (Službene novine Kraljevine SHS, 1921: 2).

⁶ Kako su postojale neprodate količine vina, Pokrajinska vlada predložila je da se vino desetiliše u rakiju, a taj postupak jedino je imao smisla ako bi 1% alkohola u rakiji vrijedio više, nego 1% u vinu. Taj višak bi podmirio trošarinu za proizvodnju rakije. Cijena alkohola iznosila je 100-106 kruna za svaki %.

Uporedo borba je vođena za snižavanje trošarine na vino. Trgovinska obrtnička komora u Splitu, upućuje dopis Ministarstvu trgovine i industrije, u kojem je pokušala da pojasni u kakvim se prilikama nalazi proizvodnja i trgovina vina u Dalmaciji, i da je u Privremenom zakonu o državnoj trošarini, taksama i pristojbama nije dobro definisan mošt i kljuk (AJ, 65/202-1), pošto mast i kljuk nijesu isto, jer mast daje tek 60% cide⁷, to trošarina ne može da bude ista.

Dalji zahtjevi izvoznika bili su snižavanje prevoznih usluga za 50%, i koja bi važila samo za izvoz vina (1921). Kako to obično biva nekolike godine zaredom 1921-1923. bile su tzv. velike godine, koje su zadale glavobolju proizvođačima, koji nisu mogli da prodaju ni starija vina, a zalihe su narastale. Naši vinogradi proizvode više nego što ga normalno možemo potrošiti, a izvoz u tuđe zemlje je jako težak, tvrdilo je Hrvatsko slavonsko gospodarsko društvo u Zagrebu (1921). *Taj pretičak vina potiskuje cijenu našem vinu da se ne mogu utroškom od vina namiriti ni vlastiti troškovi proizvodnje, pa vinogradari rade trajno s gubitkom* (AJ, 65/202-1). Po tom pitanju Hrvatsko slavonsko gospodarsko društvo u Zagrebu tražilo je od Ministarstva trgovine olakšice, koje su važile za sve vinogradarske krajeve kraljevine (Ibid).

Po istom pitanju i Glavni zadružni savez SHS u Beogradu obratio se Ministarstvu trgovine i industrije (1921) konstatujući da su predlozi Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu na mjestu (AJ, 1920: 65/202-4). Konferencija po predmetu olakšica prometa i izvoza vina održana 13. januara 1922. u Beogradu. Pored ostalog načelnik odjeljenja za Vinogradarstvo i voćarstvo, Todorović navodi da u KSHS od vinogradarstva žive stanovnici Krajine, Župe, okolina Smedereva, Niša, Vlasotinaca (Srbija), Dalmacija i cio primorski dio naše zemlje, veliki dio Vojvodine, zatim Tikveš, veleška i strumička okolina (Ibid: 1). Iako je kvalitet (kakvoću) crnih vina iz crmničkih, ulcinjskih, doljanskih i berskih vinograda uzdizan (1924)⁸, a crmničko vino i dobrsko-ceklinski prvijenac povremeno reklamirani u Službenom glasniku⁹, vinogradarske površine u Crnoj Gori tada obuhvataju svega 560 hektara (Godišnjak Kraljevine SHS, 1926: 14).

Tadašnje procjene Ministarstva poljoprivrede i voda bile su da se u kraljevini ukupno proizvodi oko 3 miliona litara vina, a da u izvoz može

7 Cidu ili moštna cida u Dalmaciji nazivaju procijedeni ili čisti mošt kad se od njega odvoje čvrsti djelovi: sjemenke, pokožica, meso. (Prim. aut.)

8 *Crna Gora*, 1924, s. 2. „Redakcioni odbor“ autor P.V. Ova vina ne ustupaju po svojim dobrim osobinama mnogim stranim vinima, koji uživaju u trgovini i među potrošačima visok glas

9 *Službeni glasnik (Zetske oblasti)*, I, 1924, 5, 4. Omiljeno i čuveno, najbolje, Crmničko vino, kao i najbolji Dobrsko-Ceklinski prvijenac – rakija, može se dobiti u svako doba po sniženoj cijeni.

biti plasirano oko jedan i po milion litara vina. Samo Slovenija može izvoziti 6 000 hl, a Dalmacija 4 000 hl vina. Nakon obnove vinograda i sadnje na američkoj podlozi izvoz vina će biti udvostručen (AJ, 65/202-2).

Probleme je stvarao i transport. Naime, u KSHS transport željeznicom bio je skup, cijene vina nijesu bile u srazmjeri s cijenama onih artikala koji su bili neophodni u svakodnevnom životu. Porez je naplaćivan na vrijednost plaćene vozarine. Ova taksa za cijelu KSHS bila je ujednačena (AJ, 65/202-6). Proizvođači, takođe, nijesu imali dovoljno vagona, a kada ih dobiju oni su bili jako spori i uticali da vino mijenja kvalitet. Podvoz vina na željeznicama je takođe bio skup, što je opet ometalo prodaju u inostranstvu (Ibid). U pogledu transporta vina i plaćanja vozarine na isto, učinjene su olakšice vinarima iz Hrvatske i Dalmacije i oni su tom mjerom bili zadovoljni. Administrativne procedure, međutim, usporavale su rješavanje problema (AJ, 65/202-5).

U međuvremenu osnovan je i Glavni savez jugoslovenskih vinogradara i donešena Pravila saveza. Na Skupštini Glavnog saveza održanoj 16. februara 1924. u Zagrebu centralna tema bila je rasprava o vinskoj кризи. Na Skupštini su doneseni važni zaključci, koji su sumblimirali sve prethodne zahtjeve. Pitanje uvoza vina iz Italije, rušenje internih carinskih barijera, uvođenje favorizujućih željezničkih tarifa, veću aktivnost konzularnih predstavništava po pitanju izvoza vina, ali i predstavku Ministarstvu trgovine i industrije glede što skorijeg donošenja Vinskog zakona koji bi bio jedinstven za cijelu državu.

Crnogorski predstavnici nijesu aktivno participirali u razrješenju ove ni malo jednostavne pojave, koja je gotovo više od dvije decenije nanosila štetu vinogradarima. Prethodni podaci o izvozu vina iz drugih vinogradarskih područja, ukazuju na veliko privredno siromaštvo u Crnoj Gori. O proizvodnji vina u industrijskoj formi, izuzev pojedinačnih pokušaja, nije bilo ni riječi. Godine 1928. u Crnoj Gori postojale su samo neke trgovine, koje su se bavile prodajom vina i *špirituoznih pića* (Adreasr KSHS, 1928: 165-195). Istovremeno je (1928) u Podgorici formirana Trgovinsko-industrijska i zanatska komora Crne Gore.

U tom periodu nepovoljni trgovinski ugovori sa glavnim potrošačima vina (Češkom, Švajcarskom, Austrijom i Poljskom) iz KSHS, bitno su uticali na smanjenje izvoza. Dodatno loše saobraćajne veze i nepovoljne carinske tarife potpuno su blokirale izvoz (1928) (Politika, 1928: 8). Cijena uvoznih inputa neophodnih za proizvodnju grožđa, kao sirovine za vino, opterećivane su carinama. U državnim organima utvrđeno je da samo carina na plavi kamen opterećuje litar vina sa dvije pare. Carina

na vino po Tarifnom broju 115 iznosila je 5,5 dinara po litru vina (Savić, 1928: 210).

Da bi ojačali izvoz i zaštitili proizvođače vina i rakije, Minitarstvo finansija (1927) donijelo je Uputstva za izvoz špiritusa sa pravom na izvoznju nagradu (Službene novine KSHS, 1927: 1). Takođe, tadašnje uvozne carinske tarife poslužile su za trgovinske pregovore sa inostranstvom, kao i za prilogađavanje ostalim zemljama koje izvoz vina vezuju za jednu dobru carinsku uvoznju tarifu. Carinska tarifa u KSHS štitila je proizvodnju rakije i vina.

Dodatno, tokom 1928. kraljevina je pokušavala organizovati takav sistem interne proizvodnje i prodaje, gdje bi krajevi koji nijesu proizvodili ili imali nisku produkciju određenog proizvoda, isti kupovali u onom području koji ga proizvodi. Tako je Dalmacija u Crnoj Gori kupovala stoku, a prodavala cement i karbid. Srbija je nabavljala iz Crne Gore ulje i saragu, a Crna Gora iz Srbije kupovala žito i šljivovicu.

Kraljevina Jugoslavija – nastavak vinske krize

U Kraljevini Jugoslaviji Ministarski savjet poklanjao je sve veću pažnju proizvodnji i izvozu jugoslovenskih vina. U tom smislu Savjet je donio niz olakšica koje bi pospješile izvoz vina iz Jugoslavije. Uporedo, donešen je i Zakon o vinu (1929), kojim je tzv. *malo vino* bilo zabranjeno spravljati. U Crnoj Gori povremeno je vršena proizvodnja petiotovanog vina (*malo vino*) ili galiziranog, u nekim slučajevima i rastvorenog vinskog ekstrakta, koje je narod konzumirao kao jeftinije (Naše selo, 1930: 4).

Međutim, tadašnji hrvatski *Obzor* ističe (29. jul 1929) da vinsku krizu izaziva neprodato vino. Kao kočnica izvozu *Obzor* podrazumijeva slabo *podrumarenje, organizacija vinskih proizvođača i trgovački ugovor*. Postignute cijene bile su minimalne (250-350 din./hl) i *opet nema kupca* (AJ, 38/533-698). Naprotiv cijena na domaćoj pijaci (Split) bila je trostruko veća (AJ, 65/326-9).

Pritisak na vlast je nastavljen, pa su predstavnici vinogradara i trgovaca vinom iz splitske, dubrovačke, mostarske i mariborske oblasti potpisali rezolucija od 26. avgusta 1929. Među zaključcima zanimljivi su sljedeći: da je potrošnja vina u Jugoslaviji malena u odnosu na ogromnu produkciju vina a izvoz se kreće od 15 do 90 hiljada hl.; da je neophodno zaštititi prirodna vina i sniziti državne i samoupravne dažbine na 100 dinara, a koje terete prodaju vina, da su prevozni troškovi skupi (AJ, 38/533/696).

Kritike sa konferencije u Splitu upućene su i na visinu trošarine za vino koja iznosi 250 dinara po hektolitr vina (zahtjevi na 100 dinara), a koja predstavlja najveću smetnju za prodaju vina u zemlji i inostranstvu. Po tom pitanju ministar finansija smatrao je da postojeća trošarina nije uopšte umanjila plasiranje vina na domaće i inostrano tržište. On je isticao da je najveći problem produkcija *petiota* i patvorenje vina od strane nesavjesnih trgovaca (AJ, 38/533/696). Konferenciji je prisustvovao i ministar poljoprivrede i voda te veliki broj trgovaca i veletrgovaca vinom (Ibid).

Komentari (septembar 1929.) objavljeni u srpskim dnevnim novinama bili su jedna vrsta odgovora na pisanje dalmatinske i hrvatske štampe. Tako *Trgovinski glasnik* ističe da je o djeystvu trošarine na prodaju vina preuranjeno raspravljati, *jer još uvijek nijesu postojali precizni podaci o njenom djelovanju na prodaju i potrošnju*. *Glasnik* usmjerava oštricu na proizvodnju tzv. malog (petiot) vina, koja je posljednjih godina dostizala nekoliko stotina hiljada hektolitara. Potrošnja ovog vina išla je na štetu potrošnje *velikog* vina, i zabrana proizvodnje ovog vina, bila bi *sasvim umesna* (AJ, 38/533/696). Već u 1928. proizvodnja vina dosegla je 4318000 hl. Potrošnja u zemlji bila je nedovoljna, izvoz mali, zamašne količine vina (Dalmacija, Hercegovina, Vojvodina) stajale su neprodane u magacinima. Izlaz se vidio u smanjenju proizvodnje, što je bilo jako komplikovano sprovesti, ili uvećanju potrošnje, što je bilo takođe jako zahtjevno i podrazumijevalo popularisanje konzumiranja vina (Ibid).

Krajem mjeseca (29. septembar 1929) *Politika* izlazi sa nešto pomirljivijim tekstom – *U pomoć Dalmaciji*. Tekst počinje sa *ono malo ziratne zemlje što se još jedva nađe na golom kršu Dalmacije i njenih ostrva zasađeno je najvećim delom, i gotovo isključivo, vinovom lozom. Sve drugo teško ili nikako ne uspeva*. Ono što je žito u Banatu, u Dalmaciji su vinogradi, nastavlja *Politika*, pokušavajući da obrazloži opasnosti od hiperprodukcije (AJ, 38/533/696). *Politika* smatra da nijedan poljoprivredni proizvod u zemlji nije opterećen tolikim nametom kao vino. Nameti u vidu trošarine državne, oblasne i opštinske dostižu oko 350 dinara na hektolitar ili 3,5 dinara na litar, gotovo više nego što vino mogu prodati na tržištu (Ibid).

Ovaj stav Politike, međutim, treba uzeti s rezervom. Cijena vina u opštini Split u aprilu 1929. godine bila je za crno vino i opol 10 dinara po litru, dok je za bijelo iznosila 10-12 dinara (AJ, 65/88-326). Kao dobro poređenje bilo je pivo, koje je tada bilo opterećeno samo sa 30 dinara po hektolitr, dakle deset puta manje nego vino (AJ, 38/533/696).

Takođe, velika borba se vodila protiv hibrida i sadanja vinove loze u ravnicama, posebno na plodnim zemljištima, koja su bila pogodna za druge poljoprivredne kulture. Ministarstvo trgovine i industrije smatralo je ispravnom ovu zabranu, jer je velika *nevolja sađenje vinograda u ravnici* koji daju loš kvalitet vinu. Prijedlozi oko gajenja ranih stonih sorti grožđa u rasadnicima u vardarskoj, zetskoj i primorskoj banovini, sa još nekoliko važnih sugestija bili su tada sasvim racionalni.

Istovremeno je izglasan Zakon o državnoj trošarini (1. aprila 1930.), kojim se za predmete potrošnje u zemlji plaća državna trošarina. Zakonom (čl. 70) je ukinut porez na alkoholna pića u Crnoj Gori, ali je trošarina na sva alkoholna pića naplaćivana (čl. 72) (Službeni glasnik Zetske banovine, 1930: 2-3). Ovim zakonom pečenje rakije iz skrobih materija i melase takođe je zabranjeno, izuzev za fabrike koje su plaćale trošarinu pri puštanju alkohola u slobodan promet. U Dalmaciji državna trošarina na vino naplaćivana je samo pri uvozu u zatvorena mjesta, odnosno područja. Ovim oblastima pripadala su i područja sa crnogorskog primorja (Herceg Novi, Perast, Prčanj, Risan i Budva). Slična situacija bila je u Hrvatskoj (Slavonija, Srem, Banat, Bačka i Baranja) (Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 1930: 713-722).

Plaćanje trošarine (1930) u Zetskoj banovini vršeno je prilikom puštanja u promet i potrošnju, a plaćao je primalac vina, dok je proizvođač morao da prijavi *otuđenje*. Vinogradari nijesu bili dužni da prijavljuju svoj proizvod, već samo moraju prijavljivati otuđenje vina, u suprotnom kazna je iznosila od 50 do 250 dinara. Trošarina na vina, od hektolitara, iznosila je 100 dinara, i plaćana je pri puštanju u promet vina. Na vino koje vinogradari koriste za kućnu potrebu nije plaćana trošarina. Ako su vinogradari upražnjavali trgovinu sa alkoholnim tečnostima (rakijom, špiritom, vinom itd.), na veliko i na malo točili ove tečnosti ili se bavili preradom alkoholnih pića, bili su dužni da svoj proizvod (vino) prijave, a za kućnu potrebu bez plaćanja državne trošarine određivana je količina vina u odnosu na broj kućne čeljadi starije od 15 godina. Iako se po pitanju vinske krize crnogorski glas rijetko isticao, ipak je na Petoj sjednici banskog vijeća (1930), dr Mićo Mičić pored ostalog, tražio naplatu trošarine za grožđe i širu preko cijele godine (Almanah-šemantizam Zetske banovine, 1931: 45-46). Izvoz je stimulisan na način što je Ministarstvo finansija isplaćivalo 1 dinar na 1 litar izvezenog vina, a 0,5 dinara na 1 litar vinske šire (Službeni glasnik Zetske banovine, 1930: 2).

Ipak, zanimanje za jugoslovenska vina je opadalo (1932). U tom periodu u izvozu je dominirala: šljiva, jabuka, višnja i svježje grožđe

(Izveštaj Zavoda za unpaređivanje spoljne trgovine za 1932 godinu, 1933: 135). Ujedno, godine 1931. spoljna trgovina Jugoslavije bilježi pad za 30%, dok je u 1932. evidentiran pad za 38% u odnosu na 1931. U istim godinama slične tendencije postojale su i u Evropi (Ibid)¹⁰. Proizvodnja gotovo svih artikala od 1929. do 1932. godine bila je prepolovljena.

O tadašnjoj vinskoj krizi drugačiji pogled imao je Leon Donarche, predsjednik OIV-a. On (1931) navodi da vinska produkcija u Evropi iznosi oko 160 miliona hektolitara godišnje ili 50 milijardi franaka. Kako je vladala sveopšta privredna kriza, i vinogradarstvo je trpjelo katastrofalnu krizu konzuma. On je tvrdio da ova količina proizvedenog vina ne prelazi mogućnosti potrošnje i da je kriza izazvana vještačkim putem (AJ, 38/533/696-7).

Izvoz vina iz Jugoslavije dodatno je otežavao agrarni protekcionizam stranih država. Preferencijali na kontigente koji su priznati Jugoslaviji (1933) odnosili su se na izvoz suve šljive (Italija, Njemačka), svježa jabuka, kruška i kajsija (Švajcarska). Izvoz svježeg grožđa išao je, uglavnom, za Austriju, Čehoslovačka, Poljska, Italija, Albanija i Švajcarska (Izveštaj Zavoda za unpaređivanje spoljne trgovine za 1933 godinu, 1934: 159). U 1933. izvoz vina dodatno je opao (3011 t), dok je uvoz (Italija, Francuska, Španija, Njemačka) vina bio minoran (127 t – 1931.; 36 t – 1932.; 17 t – 1932.) (Ibid).

Obzor nanovo navodi (25. aprila. 1931.) da su u izvoz išla samo najlošija jugoslovenska vina, uz vrlo niske cijene. Uvoznici nijesu kupovali vino za potrošnju, već im je trebalo vino (bez obzira na kvalitet i karakteriske) sa što više alkohola. Tačnije, uvoznici su kupovali sirovinu za fabričku preradu, tačnije destilaciju (AJ, 38/533/696-7). Loša vina proizvedena od hibrida mogla su se dobiti po selima i za pola dinara po litru, naglašava *Obzor*. Dobro vino ostalo je u podrumima vinogradara.

Na drugoj strani, Zadružni savez i Zadružna matica u Splitu uputili su (14. jula 1931.) pretstavku banu u kojoj su za Primorsku, Zetsku i Savsku banovinu predložili: produženja roka prodaje vina od lozних hibrida, ukidanje državne i banovinske trošarine na vino, a opštinska svede na minimum, da se za vino i grožđe s primorja odredi još niža željeznička tarifa, da se beskamatnim zajmovima omogući podizanje zadružnih konoba, da se odredi izvozna premija za vina i destilate i klasifikuju prema vrsti, i da se zabrani podizanje vinograda na zemljama pogodnim za druge poljoprivredne kulture (Ibid).

¹⁰ Opšte privredno stanje bilo je jako teško. Smanjenje volumena spoljne trgovine ostalih evropskih zemalja iznosio je u prosjeku 24% (1931), odnosno 27,8% (1932).

Bilo je i prijedloga da se putem zadrugarstva riješi kriza. Takav tekst objavljuju dnevne novine *Hrvatica* (15. jula 1931.) Kao jedno od rješenja predloženo je i formiranje zadružnih konoba u kojim bi vino zadrugara bilo pod budnim oko stručnjaka. Prodajni dio obuhvatao bi uzorke vina zadrugara i na osnovu interesovanja, kupac upućivao na određeno vino (Ibid: 9).

Proizvođači su se borili na razne načine da se oslobode „viška“ proizvoda. Vinogradariu području Dravske banovine (1931) započeli su prodaju svježeg grožđa pokušavajući da olkašaju krizu koja je trajala (1 kg grožđa/1-3 dinara). Vinogradari su svoje grožđe posebno nudili u industrijskim područjima, gdje je grožđe dobro unovčavano. U Posavlju je bilo sasvim drugačije. Pošto nije bilo velikih industrijskih centara, organizovane su posebni sajmovi grožđa i vina. Na pojedinim lokacijama postavljane su prese koje su na licu mjesta cijedile grožđe u širu (Vreme, 1931: 4).

Ukupno stanje uticalo je na organizovanje Drugog zemaljskog vinogradarsko-vinarskog kongresa na Univerzitetu u Beogradu (20. septembra 1931.) Rezolucija koja je tokom kongresa sačinjena sadržavala je 33 tačke. Kao jedan od najvažnijih zahtjeva, bio je ukidanje državne trošarine na vino zajedno sa banovinskim i opštinskim (AJ, 38/533/696-7). To bi omogućilo da vinogradari prodaju svoj proizvod na pijacama isto onako, kao što ostali zemljoradnici prodaju svoje proizvode. Dominantne teme bile su: *povećanje izvoza vina i stanje vinogradarstva u pojedinim banovinama*. Isticano je da vino treba da postane nacionalno piće i sve više zamjenjuje rakiju, da poboljšanje kvaliteta vina treba postizati i kroz zidanje dobrih podruma, prestankom prakse otkupa vina od proizvođača po cijeni od 2-3 dinara litar, dok je u kafanama takvo vino prodavano po 20-30 dinara na litar (Ibid).

Srpska *Pravda* (31. septembar 1931) smatra da ako bi se samo u Jugoslaviji potrošilo 14,5 kg grožđa i 11,1 litar vina po stanovniku kriza bi bila riješena. Ovo je bila ipak jednostavna računica. Dr Margan je smatrao da su proizvodnja i promet vina odlično organizovani, ali da je potrošnja vina *popuno rastrojena*. On kritikuje vinsku tehniku, vinarsku trgovinu, i nepostojanje dobro organizovanih zadruga.

I *Novo Doba* iz Splita, navodi da je glavno pitanje konferencije u Ministarstvu poljoprivrede u Beogradu opet bila trošarina na vino. Predmetom rasprave konferencije bili su i hibridi i sadnja vinograda u nizinama podesnim za druge kulture. Prodaja vina od rodničkih hibrida bila je najstrože zabranjena. Jedan broj učesnika (koji je bio u manjini) insistirao je da hibrid otelo ostane u proizvodnji (AJ, 38/533/696-7).

Vlasnici *otela* bili su mahom siromašni ljudi, a cijena kljuka otela uvijek je bila veća od ostalog grožđa i siromašniji građani su od prodaje ovog kljuka namicali dobre prihode. Napokon, Zakonom o vinu (1929) dopušteno je do početka 1932. stavljati u promet vina od neposredno rodnih hibrida (Službene novine Kraljevine SHS, 1929: 2260).

Da nijesu postignuti neki posebni rezultati govori i organizovanje vinskog sindikata izvoznika vina. Naime *Jugoslavenska pošta* iz Sarajeva ukazuje (26. februara 1933.) da je izvozna djelatnost i dalje bila loše organizovana, pa su u redovima proizvođača južnih vina, organizovali kako da osmisle proizvodnju i stvore uslove za plasman na inostrano tržište (AJ, 38/533/696-7). Loša prodaja domaćih vina uticala je i na izmjenu strategije u vinogradarstvu. Kako je cijena vina iz godine u godinu bila niža, proizvodnja vinskog grožđa nije bila isplativa. Vinogradari su bili dijelom primorani da se preorjentišu na gajenje stonih sorata.

Godine 1933., u oktobru, održan je Treći vinogradarsko vinarski kongres u Beogradu. Ministarstvu trgovine i industrije dostavljena je rezolucija sa kongresa. Svoju saglasnost sa zaključcima kongresa uputili su telegrafski 104 organizacije (AJ, 65/202-2).

Tri godine kasnije (1936) sa Konferencije veletrgovaca vinom, ugostitelja i vinskih producenata u Beogradu upućena je Predsjedništvu ministarskog savjeta rezolucija u kojoj su zahtijevane hitne mjere koje je valjalo preduzeti za sanaciju vinogradarstva i oživljavanje vinske trgovine. Pored ostalog rezolucija je podrazumijevala ukidanje banovinske i opštinske trošarine na vino u bačvama i bocama, kao i na vinski ocat, oslobodivši vinski promet od svake dažbine. Zanimljiv je bio i predlog o osnivanju vinogradarskog katastra, zatim zavođenje taksi za direktno rodne hibride, ali i omogućavanja nabavke šećera i alkohola *za šećerenje i alkoholiziranje vina* (*Ibid*).

Da bi izvoz jugoslovenskih vina u inostranstvo bio olakšan i unaprijeđen, Ministarski savjet propisuje Uredbu (1939) kojom su prodajne centrale za šećer i špirit ovlašćene da mogu snabdijevati jugoslovenska slobodna carinska skladišta sa potrebnim količinama šećera i špirita u svrhu zaslađivanja i pojačavanja vina, namijenjenog izvozu u inostranstvo (Službene novine Kraljevine SHS, 1939: 1429).

I Ministarstvo trgovine i industrije putem uredbi vršilo je intervencije na tržištu vina i rakije (29. februar 1940.). Tako su privilegovane kompanije u svrhu izvoza mogle da kupuju vino i rakiju na domaćem tržištu. Cijenu vinu i rakiji određivali su u dogovoru Ministar trgovine i industrije i Ministar finansija, a Ministar finansija obezbjeđivao je obrtni

kapital (50000000 dinara) privilegovanom društvu (Službene novine Kraljevine SHS, 1940: 261).

ZAKLJUČAK

Loša organizacija proizvodnje i prometa vina evidentna je tokom čitavog međuratnog perioda. Na to su najviše uticali visoke državne, oblasne i opštinske dažbine, kao i loša konkurentnost jugoslovenskih vina na ino tržištu. Ujedno, jedan broj stranih tržišta bio je izgubljen, a hiperprodukcija vina, posebno u značajnim vinogradarskim oblastima, uticala je na sniženje njegove cijene. Donošenjem različitih zakona i uredbi, državna administracija i vinarske organizacije pokušavale su da uspore negativne tendencije, međutim, do početka Drugog svjetskog rata nijesu postignuta značajna poboljšanja.

YUGOSLAV TRADE WINE CRISIS (1918-1941)

Svetozar Savić
Saša Ćekrlija
Zlatibor Milić

Abstract: The period between the two world wars (1918-1929) in the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes brought many doubts in the production and trade of wine, a permanent wine crisis that lasted a long time and a general approach to rebuilding vineyards on American rootstocks. The new situation caused a change in trade relations, their reconstruction was very slow and difficult. The struggle for new wine markets has been intense. Even later, in the Kingdom of Yugoslavia (1929-1941), the prices of Yugoslav wines were not competitive with foreign ones, and foreign trade relations were not sufficiently regulated. Interventions and appeals of producers and trading houses from wine-growing regions (Dalmatia, Herzegovina, Slavonia, Banat) were permanent. Several conferences held in Belgrade, Split, and Ptuj aimed to pass resolutions calling for legal incentives for the trade and export of wine.

Key words: *wine crisis, wine, excise, export-import*

LITERATURA I IZVORI

1. Adresar KSHS (1928). *Jugoslovensko Rudolf Mosse A.D.* Beograd.
2. Arhiv Jugoslavije, F 38, f 533, 696, A VI_VI 7 d, e, f, g, h, j, k, lj, m, n, o, p.
3. AJ F 65 f. 202, 1.
4. AJ F 65, f. 202, 628, 1920, 2, 13.
5. AJ F 65, 625-628, f 202.
6. AJ F 65, f. 202, 628, 1920.
7. AJ F 65, f. 202, II C.
8. AJ F 65, f. 88, 326 (9)
9. *Almanah-šematizam Zetske banovine* (1931). I, Državna Štamparija Sarajevo. 45-46.
10. *Almanah-šematizam Zetske banovine* (1931). *Stenografske bilješke sa Pete sjednice Banskog vijeća.*
11. Državna Štamparija Zetske banovine za 1931/32 godinu. (1931). Cetinje, 1931, 4.
12. *Godišnjak Kraljevina SHS za 1926. godinu* (1926). Beograd, 177.
13. <http://www.privrednakomora.me/istorijat> (Preuzeto: 12. 08. 2020. 9:27)
14. Ministarstva trgovine i industrije (1928). *Naša industrija i zanati, VI deo.* Sarajevo: Državna štamparija.
15. Ministarstva trgovine i industrije (1929). *Naša industrija i zanati, VII deo,* Sarajevo, Državna štamparija, 19.
16. *Naše selo* (1930). *Naše vinarstvo i analiza.* I, 1, 4.
17. *Politika* (1928). XXV 7177, 8.
18. Savić, M. (1928). *Koliko carina na plavi kamen opterećuje vino,* Ministarstva trgovine i industrije, *Naša industrija i zanati, VI deo,* Sarajevo: Državna štamparija, 210.
19. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (1929). XI, 297-CXXXIV, 2260.
20. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (1930). XII, 87-XXXIV, 714-722.
21. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (1939). XXI, 240-LXXXIV, 1429.
22. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (1940). XXII, 50-XIII, 261. Uredba.
23. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.* (1919). I, 52, 2. Raspis.
24. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (1920). II, 91, 3.
25. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (1920). II, 185a, 67.
26. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (1921). III, 152, 2.
27. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (1927). IX, 151-XLV, 1.
28. *Službeni glasnik (Zetske oblasti)* (1924). I, 5, 4.
29. *Službeni glasnik Zetske banovine* (1930. II, 33, 2-3.
30. *Službeni glasnik Zetske banovine* (1930). II,35, 2. Banovinska trošarina.
31. *Spoljna trgovina* (1933). *Izveštaj Zavoda za unpaređivanje spoljne trgovine za 1932 godinu.* Beograd.

32. Spolјna trgovina (1934). *Izvyještaj Zavoda za unpaređivanje spolјne trgovine za 1933 godinu.* Beograd, 159.
33. *Vreme* (1931). XI, 3492, 4.
34. *Vreme* (1933). XIII, 4222, 7.